

КОНСТАТАЦІЇ ТА ДІАЛОГИ В ПРОСТОРИ НАУКИ ТА ОСВІТИ KONSTATACJE I DIALOGI W PRZESTRZENIACH NAUKI I EDUKACJI

Тетяна АЛЕКСАНДРОВИЧ, Микола МАЛИНКА
(Київ, Україна)

РОЗВИТОК ДИДАКТИКИ: МИНУЛЕ І СЬОГОДЕННЯ ЯК ДІАЛОГ ПОКОЛІНЬ

Various approaches to formulating and solving didactic problems from the origins to the present are analyzed in the paper. In view of this, the studies of outstanding Ukrainian and foreign scientists are considered.

The authors emphasize that during the development of pedagogy as a science, the most outstanding thinkers tried to find a universal formula that would allow forming an educated, highly intellectual, deeply moral and spiritual personality. Didactics actively helped in this through studying various methods, approaches, technologies, etc.

It is emphasized that the basic concepts of didactics such as the principle of conformity with nature, teaching in native language, the development of students' abilities, the use of various methods, developmental teaching, etc., which have been formulated over the centuries by Western pedagogical thought, and are a keynote of all Ukrainian scientists of all times.

The authors also argue that a modern teacher should move away from the old methods of authoritarian teaching and rely more on democratic foundations. It is necessary to take into account the trends in education, as well as the humanistic orientation of education. The key to implementing this should be considered a person-centered approach to each higher education student.

Key words: *didactics, methods, person-centered approach, pedagogics, the principle of conformity with nature, technologies.*

Проблеми, пов'язані з освітянською галуззю, залишаються актуальними для будь-якої доби. Питання якості навчання цікавлять сучасних педагогів не менше, ніж науковців минулих сторіч. Значна кількість досліджень, присвячених цій проблематиці (зокрема, О. С. Березюк, О. М. Власенко [1], В. А. Гладуш, Г. І. Лисенко [2], Т. М. Каменева [3], В. П. Максименко [4], І. В. Малафійк [5], М. Д. Прищак, О. Б. Залюбівська [6], М. Фіцула [7]), не можуть дати однозначної відповіді на те, якою повинна бути сучасна освіта, які використовувати методи для досягнення кращого рівня знань учнів і студентів, як підготувати висококваліфікованого фахівця, котрий буде конкурентоздатним не лише в Україні, а й за кордоном, тощо. Це зумовлено тим, що вимоги до педагогіки постійно змінюються. Швидкий темп розвитку новітніх технологій (особливо сфера ІТ-технологій) вимагає, щоб сучасна освіта майже блискавично реагувала на вимоги часу. Тому проблеми, якими займається дидактика, залишаються актуальними і для прийдешніх поколінь науковців.

Не можна будувати майбутнє педагогіки, не знаючи її минулого, не проаналізувавши напрацювання попередніх поколінь щодо дидактичних основ, принципів, становлення та розвитку дидактики, не порівнявши досягнення сучасних науковців із попере-

дніми поколіннями дослідників тощо. Саме розвитку дидактики крізь призму діалогу покоління і присвячено дану працю.

Застосування дидактичних основ і принципів – необхідна складова освітнього процесу. Завдання дидактики полягає в дослідженні та вдосконаленні навчального процесу, в описі систем навчання та розвитку нових ідей. Це пов'язано з тим, що на кожному етапі розвитку суспільства ключовими залишаються проблеми, які і за допомогою яких засобів навчати. Власне цими питаннями й займається дидактика [5, 15].

Дослідженням проблем дидактики у вітчизняній педагогіці сьогодні присвячено низку праць таких науковців, як: О. С. Березюк та О. М. Власенко, В. А. Гладуш та Г. І. Лисенко, Т. М. Каменева, В. П. Максименко, І. В. Малафіїк, М. Д. Прищак та О. Б. Залюбівська, М. Фіцула та ін. Проте невичерпність дидактичних проблем (мета, завдання, методи навчання тощо), які не мають однозначної відповіді, залишається актуальними для будь-якої доби і країни.

У цілому же дидактика (з грецьк. *didaktikos* – повчачий, *didasko* – вивчачий) є галуззю педагогіки, в якій розглядається теорія освіти й навчання. Її основним завданням є вивчення закономірностей та принципів навчання, а також дослідження проблем змісту, методів, форм й технологій навчання [6, 97].

Дидактика досліджує навчання, як об'єкти вивчення і конструювання. У цьому річищі «виокремлюють дві функції дидактики: науково-теоретичну і конструктивно-технологічну (В. Попков і А. Кожухов)» [7, 77].

Завдання науково-теоретичної функції полягає у «вивченні, систематизації та узагальненні педагогічного досвіду» [7, 77]. Сутність же конструктивно-технологічної функції дидактики – «це розроблення змісту, ефективних методів, прийомів і засобів навчання, конструювання навчальних технологій [7, 77].

Вперше же саме поняття «дидактика» згадується у працях педагога Вольфганга Ратке (1571 – 1635). Німецький мислитель розумів його як «мистецтво навчання». Англійський філософ Френсіс Бекон (1561 – 1626) пішов значно далі, вважаючи її (дидактику) самостійною науковою галуззю. Як «універсальне мистецтво навчати всього всіх» трактував дидактику Ян Амос Коменський (1592 – 1670), на честь якої він назвав свою працю «Велика дидактика» [1, 12]. Фактично, з цієї праці і бере початок дидактика як наука. У «Великій дидактиці» Яну Амосу Коменському вдалося об'єднати весь досвід людства, відомий до того часу, у вихованні та навчанні. З цієї метою педагог обґрунтував теорію класно-урочної системи навчання, увів принцип природо-відповідності, сформулював відповіді на запитання щодо змісту, методів, засобів та організаційних форм навчання. Мислитель сформулював основні педагогічні принципи, зокрема, принцип наочності як «золоте правило» дидактики [4, 6].

Взявши за основу філософію Френсіса Бекона, Ян Амос Коменський стверджував, що в основі практики навчання знаходиться пізнання речей і явищ на основі доведення з використанням відчуттів і розуму, а не заучування суджень авторитетів і їхнього досвіду [1, 87].

Яна Амоса Коменського по праву вважають засновником гуманістичної педагогіки. Низка ідей мислителя: «розвиток здібностей дитини; інтелектуальний розвиток дитини через викладання різних предметів; навчання рідній та на рідній мові; відміна фізичних покарань», – вже не одне сторіччя вписано до основних правил педагогіки [4, 6].

У подальшому розвитку дидактики займалися французькі просвітителі XVIII ст., а саме: Клод-Андріан Гельвецій (1715 – 1771), Дені Дідро (1713 – 1784), Жан-Жак Руссо (1712 – 1778) та ін. Своє завдання педагогі вбачали у врахуванні вікових особливостей учнів, використанні різноманітних методів навчання, демократизації освіти.

Так, швейцарський педагог Йоганн-Генріх Песталоцці (1746 – 1827) здійснив спробу поєднати працю з навчанням з метою виховання; розробив теорію елементарної освіти; ідею розвитку розумових здібностей учнів у процесі навчання; показав роль психологічних засад у навчанні. Він вважав, що процес виховання повинен відбуватися від простого до складного. Йоганн-Генріх Песталоцці обстоював думку, що глибокі знання можна отримати лише за умови послідовного та систематичного навчання. На думку мислителя, навчання насамперед повинно бути «розвивальним, будуватися на чуттєвому пізнанні, використанні наочності, яка розвиває спостережливість, а також має бути послідовним, наступним, систематичним, забезпечувати міцні знання. У навчанні мають бути три елементи – форма, число, слово» [4, 7].

Варто сказати й про відмінність поглядів Йоганна-Генріха Песталоцці і Яна Амоса Коменського у трактуванні одних і тих самих принципів. Так, Ян Амос Коменський принцип природовідповідності розглядає як принцип природонаслідування, відповідність зовнішнім формам природи. А для Йоганна-Генріха Песталоцці природовідповідність – це дії вчителя, котрі сприяють розкриттю природи дитини, тобто зосередження на внутрішньому боці природовідповідності [1, 88].

Німецький же філософ і педагог Йоганн-Фрідріх Герберт (1776 – 1841) працював над розробкою теорії ступенів освіти, а також залишив цінні дидактичні спостереження щодо розвитку в учнів уваги, пам'яті, мови [1, 13].

Мислителю вдалося розробити теоретичні засади дидактики. Вважав, що засвоєння знань повинно відбуватися під керівництвом педагога. «Його система навчання базується на концепції чотирьох ступенів навчання:

Ясність – передбачає первинне ознайомлення з новим матеріалом в процесі викладу його вчителем з широким використанням наочності;

Асоціація – встановлення зв'язків між новими і раніше сформованими уявленнями в процесі бесіди;

Систематизація – виділення головного, виведення правил і законів;

Метод – застосування нових знань на практиці в процесі виконання різноманітних справ» [4, 7].

У XIX ст. німецький педагог Фрідріх Адольф Вільгельм Дістервег (1790 – 1866) сформулював такі принципи дидактики: природовідповідність, культуродоцільність (вимагає під час вивчення враховувати потреби суспільного розвитку), самодіяльність; а також виокремив дидактичні засади розвивального навчання [1, 13]. Зокрема, обумовив взаємозв'язок правил із принципами навчання, стверджував, що вивчати потрібно матеріал, який необхідний для руху учня в майбутньому [1, 88].

Педагог виступав проти «станових і національних обмежень в сфері освіти; психологічно обґрунтував принципи навчання, які виділив Я. А. Коменський; розкрив зв'язок між розвитком здібностей та інтересів дітей з засвоєнням навчального матеріалу» [4, 8].

На ідею природовідповідності спирався й український педагог XIX ст. К. Ушинський (1823 – 1881). Навчальний процес мислитель будував, ураховуючи психологічні особ-

ливості учнів. На думку К. Ушинського, педагогу необхідно мати глибокі знання, які не обмежуються окремою дисципліною. Виділяв такі основні дидактичні принципи, як систематичність, послідовність, наочність, міцність засвоєння знань. Він фактично створив вітчизняну теорію уроку і класно-урочної системи навчання [1, 14].

Важливу роль К. Ушинський відводив вихованню, процес якого вважав підготовкою людини до життя. Педагог наголошував на тому, що навчання повинно вестися рідною мовою [4, 8].

У подальшому погляди К. Ушинського підтримали й розвинули В. Водовозов, М. Корф, О. Остроградський та ін. [1, 14].

Особливе місце в українській педагогіці XIX ст. відведено постаті О. Духовнича (1803 – 1865), який жив у Закарпатті. Він створив підручники для народних шкіл («Книжица читальная для начинающих», «Краткий землепис для молодых русинов», «Сокращенная грамматика письменного русского языка», «Народная педагогия»), брав активну участь у культурно-освітній діяльності. Його педагогічна діяльність допомогла у відкритті на Закарпатті понад 70 початкових шкіл.

Авторству відомого вітчизняного письменника Бориса Грінченка (1863 – 1910) належать кілька підручників. Зокрема, він видав «Словарь украинского языка» в 4-х томах, а також «Українську граматику до науки читання й писання». Його педагогічна діяльність, незважаючи на заборону царського уряду, відбувалася у школах українською мовою.

Видатним дидактом-практиком XX ст. можна назвати вітчизняного педагога Василя Сухомлинського (1918 – 1970). Він розвинув ідею розумового виховання дитини під час навчання та практичної діяльності у педагогічній справі [1, 14].

У різні періоди розвитку людства предмет дидактики розуміли по-різному. Так, уперше педагогічна думка, що відображала практику панівних класів, зародилася в системі філософії стародавнього Сходу, а саме в Єгипті, Китаї, Індії. Перші же кроки в узагальненні практики у вигляді правил варто віднести ще до періоду Античності. Варто зазначити, що античні мислителі (Сократ, Платон, Аристотель, Квінтіліан) не виявляли закономірностей у навчанні, оскільки сприймали його як практичну діяльність, як мистецтво навчати іншим наукам. А мистецтво, як відомо, законам не підкоряється. [1, 19].

Першу педагогічну систему, що була закорінена у філософію, створив Платон. Педагогічні погляди Аристотеля ґрунтувалися на поєднанні фізичного, морального і розумового розвитку людини, а також на врахуванні вікових особливостей. Аристотель вважав, що людина від народження вже має певні здібності в зародку, проте їх необхідно розвивати завдяки вихованню. Одним із перших теоретиків педагогіки можна вважати римського філософа Квінтіліана, котрий стверджував, що на ранній стадії розвитку дитини все вирішують природні дані дитини [1, 85].

Представники XVIII століття розглядали педагогіку як прикладне природознавство, що функціонує за законами біології. Ян Амос Коменський «зробив першу спробу представити педагогіку у вигляді системи правил, практичних керівництв до дії, згрупованих за тематичною ознакою: «Основні правила легкості навчання і учіння», «Основні правила природного учіння і навчання», «Дев'ять правил мистецтва навчати наукам» («Велика дидактика») [1, 19].

А. Дістерверг пішов ще далі, збільшивши кількість правил до 33. Він розподілив їх на групи: група правил для вчителя, правила щодо предмета викладання, правила стосовно учня.

Правила, що формуються в закони, знаходимо у Дж. Дьюї, Е. Торндайка, Е. Меймана. Е.Мейман сформулював три закони, а саме: розвиток особистості визначається природними задатками; найпершими розвиваються функції, котрі найважливіші для життя і задоволення потреб дитини; духовний і фізичний розвиток дитини, як правило, відбуваються нерівномірно [1, 19–20]. Також він сформулював закони про фактори розвитку дитини: закон видозмінення і закон повторення [1, 20].

Для радянської дидактики були характерні пошуки шляхів наукового обґрунтування змісту навчання, а також вирішення проблеми методів навчання. Практичне завдання педагога ХХ ст. вбачали в тому, щоб зміст освіти і навчання співпадав із розв'язанням актуальних соціальних проблем, створенням нової педагогічної концепції змісту шкільної освіти. У 20-х рр. ХХ ст. були введено в практику школи комплексні програми. Мета програм полягала в усуненні недоліків тодішньої школи: відриві шкільного навчання від життя, а також ізольованості предметів один від одного. Проте ідея комплексних програм була скомпрометована і знята з використання [1, 89].

Загалом у більшості випадків мета й завдання – це не тільки набуття знань, але й інтелектуальний, трудовий, загальний розвиток вихованця. Місія вчителя полягає в «керівництві навчально-пізнавальною діяльністю учнів, організації й забезпеченні її реалізації, стимулюванні самостійної роботи учнів», при цьому «уникаючи крайнощів традиційної ілюстративної й реформаторської дослідницької дидактики і використовувачи їх досягнення» [3, 32].

Усі дидактичні принципи поділяються на філософські (загальнонаукові), для яких характерна науковість, системність, зв'язок теорії з практикою; психологічні, що їм притаманний індивідуальний підхід до студентів, враховуючи вікові особливості тощо; дидактичні, котрі включають в себе «систематичність, засвоєння знань, цілеспрямованість навчання, активність студентів, відповідальність за результати навчання тощо» [2, 68].

Дидактичними принципами сучасної вищої школи є: «забезпечення єдності наукової та навчальної діяльності студентів, професійної спрямованості, професійної мобільності, полікультурності та проблемності, емоційності та мажорності всього процесу навчання» [2, 4].

Для вітчизняної дидактики і сьогодні притаманні риси традиційної моделі навчання: провідна роль відводиться викладачеві, дотримання навчальної програми, простежується академізм у викладанні [2, 75]. Це те, що вирізняє нашу школу з-поміж інших країн, у тому числі й від американської, де переважає прагматичний підхід до навчання. Тому «орієнтація української вищої школи на входження у світовий освітній простір визначатиме і перспективи майбутніх дидактичних пошуків» [2, 75].

Актуальним питанням для дидактики завжди було питання методів навчання, дослідженням якого займалася значна кількість науковців. Найбільше опрацьований дослідницький метод навчання. Було виявлено, що цей метод впливає на розвиток активності та самостійності тих, хто навчається. Найчастіше дослідницькому методу відводилася основна роль в освітньому процесі.

Одним із науковців, який зробив великий внесок у розробку дидактичних проблем, був радянський дидакт М. Скаткін. Йому вдалося сформулювати основні принципи навчання: науковості, зв'язку навчання з життям та інші [1, 89]. Не менш важливими виявилися питання про єдність змістового та процесуального боків навчання, яке досліджували В. Краєвський та І. Лернер. Нове трактування знайшов принцип доступності в працях Л. Занкова. З'явилося таке поняття, як оптимізація навчально-виховного процесу, завдяки Ю. Бабанському. Вимоги часу щодо пізнавальної діяльності учнів призвели до появи проблемного навчання, яке розглядалося в працях І. Лернера та М. Махмутова. Значна увага приділялася програмованому навчанням, яке зазвичай поєднувалося з індивідуальною або ж груповою роботою. Активно використовувалося й тестування [1, 90].

У XXI ст. актуальним для українських педагогів-дидактів залишається проблема стандарту освіти, структури й класифікації мети навчання, розроблення різноманітних технологій навчання, оцінювання та контроль навчальних досягнень студентів, яким чином застосовувати розвивальне навчання, як зробити навчальний процес диференційованим. Ключовими питаннями залишається удосконалення модульного навчання та технологій особистісно орієнтованого навчання [1, 90].

Уважається, що найкращим «шляхом удосконалення педагогічної майстерності викладача вищої школи є дидактичне осмислення свого викладацького досвіду і звернення до дидактики як галузі знань, що є основним орієнтиром у питаннях навчання у вищій школі» [7, 79].

В основі функціонування різних типів навчальних закладів завжди знаходилися підходи до визначення змісту освіти, що активно розроблялося в історії дидактики. У зв'язку з цим у XIX ст. виникла теорія формальної освіти, дослідженням якої займалися Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Й.-Г. Песталоцці, Й.-Ф. Гербарт, І. Кант та інші. Вони вбачали основне завдання освіти в розвитку розумових сил, логічного мислення, уваги, пам'яті, інтелекту тих, хто навчається [1, 90].

На філософську основу емпіризму, який стверджував, що джерелом знань є досвід, спиралася теорія матеріальної освіти. Прибічники цієї теорії (О. Герцен, М. Добролюбов) вважали, що потрібно озброювати учнів природничими знаннями. Основним критерієм відбору для навчального матеріалу, на їхню думку, була практична цінність знань. Саме ця теорія стала основою для реальної освіти (реальних училищ), де навчання базувалося на вивченні природничих дисциплін і прикладних предметів (наприклад, бухгалтерської справи) [1, 91].

На початку XX століття американський педагог Дж. Дьюї, критикуючи і раціоналізм, і емпіризм, запропонував ідею розвитку практичного досвіду дітей. За цією теорією учнів варто було озброювати прикладними вміннями і навичками в різних видах діяльності [1, 91]. Для Дж. Дьюї навчання – це «розв'язання ланцюжка практичних завдань, узятих з повсякденного життя. Цю теорію назвали педагогічним утилітаризмом» [1, 92]. У подальшому ідеї Дж. Дьюї розробляв американський педагог У. Кіппатрик, якому належить застосування в навчальному процесі методу проектів. Сутність цього методу полягала в проектуванні виконання якоїсь практичної діяльності учнів разом із педагогом. Під час роботи над проектом відбувалося засвоєння необхідних відомостей з певної дисципліни. Крім того, існує теорія структуралізму (запропонував польський

професор К. Сосніцький), яка ґрунтується на аналізі знань навчального предмета. Ця теорія передбачає відмову від принципів систематичності та послідовності. Не менш цікавою, на наш погляд, є проблемно-комплексна теорія змісту освіти, завдання якої полягає у вивченні предметів комплексно. Цю теорію розробив польський вчений Б. Суходольський [1, 92].

Проаналізований вище матеріал дає підстави зробити висновок про величезне значення дидактики в розвитку педагогіки. Адже завдяки використанню дидактичних принципів, методів, концепцій, ідей тощо можна зробити навчальний процес продуктивним, зрозумілим, наближеним до життєвих ситуацій. Дидактична система завжди була середовищем, у якому відбувалася педагогічна (дидактична) комунікація викладача та студентів [6, 98].

Упродовж усієї історії педагогіки найвизначніші особистості, котрі репрезентували дану наукову галузь, намагалися віднайти універсальну формулу, яка дозволила би виховати освічену, високо інтелектуальну, глибоко моральну, духовну особистість. Дидактика, як складова педагогіки, активно допомагала в цьому, вивчаючи різноманітні методи, підходи, технології тощо.

Основні поняття дидактики такі, як принцип природовідповідності, навчання рідною мовою, розвиток здібностей учня, використання різноманітних методів, розвивальне навчання тощо, що були сформульовані протягом сторіч західною педагогічною думкою, червоною ниткою проходять крізь дослідження українських науковців усіх часів.

Досить вагомими є праці вітчизняних та закордонних педагогів із проблем дослідження сучасної дидактики. Зокрема, науковці останнім часом найбільше приділяють увагу розвивальному навчанню, що спирається на особистісно орієнтований підхід. Сучасному педагогові варто відходити від старих методів авторитарного викладання і більше спиратися на демократичні основи. Необхідно зважати на тенденції в освітній галузі, у тому числі на демократизацію та диференціацію, а також на гуманістичне спрямування навчання. Ключовим у реалізації цього потрібно вважати особистісний підхід до кожного здобувача вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Березюк О. С., Власенко О. М. Дидактика: теорія і практика: навчально-методичний посібник для студентів гуманітарних факультетів. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. 212 с.
2. Гладуш В. А., Лисенко Г. І. Педагогіка вищої школи: теорія, практика, історія: навч. посіб. Дніпропетровськ, 2014. 416 с.
3. Каменєва Т. М. Теоретичні основи навчання: навчально-методичний посібник. Київ: МНУЦ, 2018. 95 с.
4. Максименко В. П. Дидактика: курс лекцій: навч. посіб. Хмельницький: ХмЦНП, 2013. 222 с.
5. Малафіїк І. В. Дидактика: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2005. 397 с.
6. Прищак М. Д., Залюбівська О. Б. Педагогіка, психологія та методика викладання у вищій школі: курс лекцій. Вінниця: ВНТУ, 2019. 150 с.
7. Фіцула М. Педагогіка вищої школи: навч. посібник. Київ: Академвидав, 2006. 352 с.